

Doç. Dr. Turhan Korkmaz

Arş. Gör. M. Fatih

Yoksullukla Mücadelede Mikrofinans Modeli ve Mikrofinans Kuruluşlarının Finansal İşlevleri

Doç. Dr. Turhan KORKMAZ
Arş. Gör. M. Fatih BAYRAMOĞLU
Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, İ.İ.B.F.

Özet

Mikrofinans kuruluşları yoksullukla mücadelede finansal kaynakları farklı bir yöntemle yoksullara ulaştırarak toplumsal sorumluluklarını yerine getirmektedirler. Bu çalışmada mikrofinans kuruluşlarının çalışma sistemleri anlatılmakta ayrıca bu kuruluşların finansal kaynakları ve işlevleri üzerinde durulmaktadır. Mikrofinans kuruluşlarının daha fazla kredi verebilmek için ülke sınırlarını aşarak dünya sermaye piyasalarıyla entegre oldukları saptanmıştır. Ancak mikrofinans kuruluşlarının gelecekteki fon kaynakları yerel tasarruflardır. Sınırlı yerel fon kaynaklarının verimli yerlerde kullanılmasıyla yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olacaktır. Bu amaç da mikrofinans kuruluşlarının finansal fonksiyonlarını tam olarak yerine getirmesiyle mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Yoksulluk, mikrofinans, mikrokredi.

Abstract (Microfinance Model within the Struggle against Poverty and The Financial Functions of Microfinance Institutions)

To meet required social responsibilities Microfinance institutions pass through financial resources to the poor with different methods for struggling against poverty. In this study we describe operating system and focus on financial resources and functions of microfinance institutions. In order to create more available funds, microfinance institutions are becoming increasingly integrated with world capital markets. However future sources of funds will be mainly domestic savings. Recycling these limited domestic savings into productive loans for the poor will help to lower poverty. This aim will be true when the microfinance institutions act correctly and efficiently.

Key Words: Poverty, microfinance, microcredit.

1. Giriş

Dünyada 1980'lerde başlayan ekonomik gelişmelerin yanı sıra sosyal, siyasal ve kültürel değişimler, yoksulluk kavramını kalkınma ve gelişme tartışmalarında ön plana çıkarmıştır. Bu çerçevede yoksulluğun özellikle Dünya Bankası tarafından

hazırlanan 1990 yılı Dünya Kalkınma Raporu'nda ana tema olarak işlenmesi, yoksulluk çalışmalarını ve araştırmalarını hızlandırmıştır. Bu gelişmeler sonucu, yoksulluğun ekonomik bir olgu olmanın ötesinde, sosyal, politik ve kültürel sorunları da içeren çok boyutlu bir sorun haline dönüş-

mesiyle, uluslararası kuruluşların da konuya olan ilgileri artmıştır (SYDGM, 2006).

Yoksulluk, temelde bir azgelişmişlik sorunu olmakla birlikte, gelişmiş ülkelerde de önemli bir sorun olarak gündemi meşgul etmektedir. Ancak gelişmiş ülkelerde hızlı büyümenin yanında, refah devleti kapsamında düşük gelirli kesimler için devletin sağladığı nakit gelir desteği, yaygın sağlık ve eğitim hizmetleri ve işsizlik sigortası gibi uygulamalar yoksulluğun etkilerinin bu ülkelerde daha az hissedilmesini sağlamaktadır (Gündüz, 2006:34). Az gelişmiş ülkelerde ise kaynak yetersizliği nedeniyle bu tür hizmetlerin sınırlı olması yoksulluk sorununun daha fazla hissedilmesine neden olmaktadır.

Birleşmiş Milletlerin 6–8 Eylül 2000 tarihleri arasında 147 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının ve toplam 189 üye ülkenin katılımıyla gerçekleştirdiği Binyıl (Milenyum) Zirvesi'nde insan onuru, eşitlik ve adalet ilkelerini tüm dünyada yüceltmek için ortak bir sorumluluğun olduğu kabul edilmiştir. Bu bağlamda yoksulluk da ele alınmış ve yoksullukla mücadele binyıl hedefleri arasında ilk sırada yer almıştır. Birleşmiş Milletler, bu zirvede yoksullukla mücadelede için hedefinin 2015 yılına kadar dünyada yoksul insan sayısını yarıya indirmek olduğunu belirtmiştir (United Nations, 2000). 1990'lı yıllarda dünya genelinde yıllık 370 dolar ve altında bir gelire sahip olanların oranı %27,9'dur. Bu oranın, milenyum hedefleri kapsamında önce yarıya daha sonra da %10 seviyelerine düşürülmesi amaçlanmaktadır (World Bank, 2005a:16). Ayrıca bu zirve sonrasında, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) kapsamında, yoksulluğun tanımlanmasında, yoksulluk sınırının belirlenmesinde, yoksullukla mücadeleye ilişkin kaynakların ayrılmasında ve bunların sayılarla ifade edilmesinde Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Birleşmiş Milletlerin çatısı altındaki kuruluşlar bu amaç çerçevesinde birlikte çalışmaya başlamıştır.

2. Yoksulluk Olgusu ve Dünya'daki Genel Durum

2004 yılında dünya GSMH'si 41,3 trilyon dolar, dünya nüfusu ise 6.4 milyardır.

Dünya GSMH'sinin yaklaşık 25,5 trilyon doları (%61,7); ABD (%28,3), Japonya (%11), Almanya (%6,5), İngiltere (%5), Fransa (%4,7), İtalya (%4) ve Kanada (%2,2) olmak üzere yedi gelişmiş ülke tarafından üretilmektedir (World Bank, 2005b). Bu yedi ülkenin toplam nüfusu yaklaşık 714 milyon yani dünya nüfusunun yaklaşık %11,2'sidir. Böylece dünya GSMH'sinin 2/3'ü bu 714 milyon insana bölüştürülürken kalan 1/3'ü ise dünya nüfusunun yaklaşık 5,7 milyarlık kısmını oluşturan diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere bölüştürülmüştür. Bu paylaşım, hem yoksulluğun artmasına yol açmakta hem de gelişmekte olan ülkelerin yoksullukla mücadelede etkin önlemler almalarını olumsuz yönde etkilemektedir.

En genel anlamıyla yoksulluk, bireylerin beslenme, barınma, eğitim ve sağlık gibi temel gereksinimlerini karşılayamama veya toplumsal standartların gerisinde kalma ya da yaşamın gerektirdiği imkânlardan yoksun olma durumu olarak tanımlanmaktadır. Dünya Bankası'nın 1990 yılında yaptığı çalışmaya göre, kişi başına tüketilen kalori düzeyine bağlı mutlak yoksulluk kavramı önemli bir göstergedir (SYDGM, 2006).

Mutlak yoksulluk genel olarak, bir hal-kın ya da onun belirli bir kesiminin asgari yaşam düzeyini sürdürebilmek için gıda, giyim ve barınak gibi sadece en basit ihtiyaçlarını karşıladıkları durum olarak ifade edilir (Uzun, 2003:156). Bu doğrultuda Dünya Bankası, günlük geliri minimum 2400 k/cal besini almaya yetmeyenleri mutlak yoksul olarak tanımlanmaktadır (World Bank, 1990:27). Yoksulluğun evrensel doğası ve satın alma paritelerinin farklılıkları göz önüne alındığında mutlak yoksulluk sınırı az gelişmiş ülkeler için kişi başına günde 1 \$, Latin Amerika ülkeleri ve Karaipler için 2 \$, Türkiye ve Doğu Avrupa ülkeleri için 4 \$, gelişmiş sanayi ülkeleri için ise 14.4 \$ olarak kabul edilmektedir (Korkmaz vd.; 2004:24). Dünya Bankası, 2001 yılı itibarıyla dünya nüfusunun 1.1 milyarının günlük 1 \$ ve daha altında, 2.7 milyarının ise 2 \$ ve daha altında günlük gelire sahip olduğunu belirtmektedir (World Bank, 2006a).

Yoksullukta bu “mutlak” sınırın ortaya çıkışı, beraberinde görel bir yoksulluk yaklaşımını da gündeme getirmiştir. Görel yoksulluk, toplumun ortalama refah düzeyinin belirli bir oranının altında olma durumu şeklinde tanımlanmaktadır (Korkmaz vd., 2004:24).

Yoksulluk kavramını asgari yaşam standardının gerektirdiği temel gereksinimleri karşılamaya yeterli gelirin elde edilememesi durumu olarak tanımlayan bir diğer yaklaşımla, yoksulluk kavramının mutlak bir standarda bağlanması amaçlanmıştır. Bu standart, yaşamın vazgeçilmez gereksinimleri olan yiyecek, giyecek, konut gibi maddi olanakları sağlayabilecek gelir düzeyidir. Bireyin bu gereksinimleri karşılayacak bir gelire sahip olması esastır ve bu gelire sahip olmadığı durumda o kişi yoksul sayılmaktadır (Dağdemir, 2002:2)

Nobel ödüllü iktisatçı Amartya Sen yoksulluğun bu gelir düzeyiyle sınırlı tanımlarını reddederek, yoksulluğa “yapabilirlik” kavramıyla yaklaşmıştır. Yapabilirlik, açlık, sağlıksızlık, cahillik, kötü barınma koşulları gibi her insanın mutlaka kaçınmak isteyeceği durumlardan kaçınabilme yetisi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Sen’e göre “yapabilirlikten yoksunluk” yoksulluğun tanımı olarak ortaya çıkmaktadır (Sen, 2004).

Dünya Bankası, Sen’e benzer şekilde yoksulluğa bu çerçevede yaklaşmaktadır. Dünya bankası yoksulluğu; açlık çekmek, barınacak bir yerin olmaması, doktora ulaşamamak, bir okula sahip olamamak ya da okuryazar olamamak, iş sahibi olamamak, gelecekte endişe duymak ve sadece günlük yaşamsal faaliyetlerini yerine getirmeye çabalamak, su kirliliğinden dolayı çocukların ölmesi, güçsüzlük, kendini temsil etmektен ve özgürlükten yoksun olma hali olarak tanımlanmaktadır (World Bank, 2006b). Dünya bankasının vermiş olduğu bu tanım, yoksulluk sınırının hesaplanmasında kullanılan iki yaklaşım olan mutlak ve görel yoksulluk kavramlarını içeren bir tanımdır.

3. Yoksulluğun Ortaya Çıkış Nedenleri

Yoksulluğun pek çok nedeni bulunmaktadır. Temelde yoksulluk, yeteri kadar

üretmemekten ve aynı zamanda üretilen değerlerin bireyler arasında, bölgeler arasında, sektörler arasında vs. adil bir şekilde paylaşılmasından kaynaklanır. Yeteri kadar üretmemenin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. En başta iklim ve doğa koşulları yönünden bazı ülkeler ya da bazı bölgeler daha fazla üretme kapasitesinden yoksun olabilirler. Bu durumda o ülkede ya da bölgede yaşayan insanlar ister istemez daha yoksul olurlar. Hızlı nüfus artışı, bir yandan ülkelerin daha fazla üretim yapmalarına imkan sağlarken, öte yandan ülkelerin daha fazla tüketmelerine de neden olur. İklim ve doğal koşulları açısından çok iyi konumda bulunmayan ülke ya da ülke içindeki bölgelerde hızlı nüfus artışı mevcutsa, bu takdirde yoksullaşma kaçınılmaz olmaktadır. Yoksulluğun kaynakları arasında şu faktörler de sayılabilir (Aktan, 2002:1):

- Ekonomik kriz,
- Enflasyon,
- İşsizlik,
- Piyasada tekelleşmenin olması,
- Adaletsiz vergi sistemi,
- Yüksek faiz ve rant ekonomisi,
- Terör ve savaşlar,
- Deprem, sel, kuraklık, kasırga ve orman yangını gibi doğal afetler,
- Çalışamayacak durumda olan özür, sakat ve yaşlı sayısının fazla olması,
- Bireyler arasındaki yetenek farklılıkları,
- Çevre kirliliği nedeniyle salgın hastalıkların baş göstermesi vs.

4. Türkiye’de Yoksulluk

Yoksulluk, kamuoyunda ve siyaset çevrelerinde ciddiye alınan bir sosyal sorun olarak, 1990’lı yıllarda Türkiye’nin gündemine yerleşmiştir. 1990’lar, ülke ekonomisinin ardı sıra gelen ekonomik krizlerin yanı sıra büyük bir depremle de sarsıldığı yıllar olmuştur. Yoksulluğun artık görmezden gelinemeyecek biçimde su yüzüne çıkmasına yol açan bu çok önemli konjonktürel olgular, zaman zaman, sorunun nihai sebepleri olarak da değerlendirilmiştir. Bu da, bir dizi teknolojik, ekonomik ve demog-

rafik gelişmenin yol açtığı ciddi bir yapısal dönüşüm yaşanmakta olduğunu ve yoksulluğun bu dönüşüm içinde, eskisinden farklı biçimlerde ortaya çıktığını gözden saklamakta etkili olmuştur. Oysa söz konusu gelişmeler, hem bütün dünyada, hem de ülkeye özgü koşullar tarafından biçimlendirilmiş olarak, Türkiye’de eskisinden farklı kurumlar ve politikalarla yaklaşılması gereken, yeni bir yoksulluk olgusuna yol açmışlardır (Buğra ve Sınmazdemir, 2002:1).

Türkiye’de ekonomik gelişme ve modernleşme süreci içinde küçük köylülüğün korunmuş olmasından ötürü önemli bir istihdam güvencesi oluşturan tarım sektörünün çözülmeye başlamasıyla sanayide post-Fordist uygulamaların gündeme gelişinin ve sanayileşme sorunlarıyla sanayi sonrası topluma geçiş sorunlarının eşanlı olarak ortaya çıkması yoksulluğun çok ağır yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca, Güney Doğu’daki terörün ve işsizliğin yol açtığı göç, eski göçmenler gibi geniş ailenin fertlerinden veya hemşerilerden oluşan dayanışma ağlarının sağladığı iş bulma ve geçekonu edinme olanaklarına sahip olmadan şehre gelip savrulan yeni bir göçmen kitlesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra küreselleşme süreci içinde kentlerin eski yapısı da, yoksul insanların mekânda tutunmalarını zorlaştıracak şekilde değişmiş ve kent yoksulluğunun eskisinden farklı bir biçim almasına yol açmıştır. Eski usul patronaj ilişkileri içinde KİT’lerde istihdam sağlama veya geçekonu edindirme politikaları ve geniş aile dayanışması, yeni yoksulluk sorunuyla başedebilecek güçte olamamıştır (Buğra ve Sınmazdemir, 2002:1). Özellikle ülkenin metropol şehirlerinde belirgin şekilde göze çarpan bu yoksulluk, kişilerin kayıt dışılığa yönelmelerine ve hırsızlık, gasp gibi asayiş suçlarının oranlarının yükselmesine yol açmaktadır (Güvemli, 2006:17-24).

1990’lı yıllarda Türkiye’de yaşanan yüksek enflasyon en düşük gelirli nüfusun satın alma gücünü koruyamamalarına neden olmuştur. Ayrıca yüksek enflasyon ve yüksek faizler nedeniyle kamu finansmanında dengesizlik gelir dağılımını iyileştirmeyi amaçlayan politikalar üzerinde kısıt-

layıcı bir etki yapmıştır. Ekonomik kriz, işsizlik, bölgesel farklılıklar ve cinsiyet ayrımcılığı da Türkiye’de yaşanan yoksulluğun önemli sebeplerinden olmuştur (DPT, 2005:18-19).

Türkiye yoksullukla mücadele etmeye resmi olarak 1990’lı yılların ortasında başlamıştır. Yedinci ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Türkiye’nin bu konudaki stratejik amacı, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri kalıcı olarak azaltmak ve mutlak yoksulluğu ortadan kaldırmaktır. Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin (BKH) ortaya konulmasını takiben Türkiye’nin yoksullukla mücadele çabaları hız kazanmıştır (DPT, 2005:12).

Türkiye’de yoksulluğu azaltmaya yönelik faaliyetler kamu kuruluşları aracılığı ile yürütülmektedir. Bu kamu kuruluşları; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM), Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK), Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı / Kredi ve Yurtlar Genel Müdürlüğü, Emekli Sandığı (2022 sayılı Kanun) ve Vakıflar Genel Müdürlüğüdür (DPT, 2005:16).

2004 yılı itibariyle Türkiye’nin nüfusu 71.7 milyon ve milli geliri 302.8 milyar dolardır (World Bank, 2005b). 2004 yılında Türkiye’deki fertlerin yaklaşık %1.29’u yani 909.000 kişi sadece gıda harcamalarını içeren açlık sınırının, %25.6’sı yani 17.991.000 kişi ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Kişi başı günlük harcaması satın alma gücü paritesine göre 1 \$’ın altında kalarak yaşamlarını sürdürenlerin oranı %0.02 yani yaklaşık 11 bin kişi, 2 \$’ın altında kalarak yaşamlarını sürdürenlerin oranı %2,49 yani 1.752.000 kişi ve 4 \$’ın altında kalarak yaşamlarını sürdürenlerin oranı %18,31 yani 14.681.000 kişi olarak hesaplanmıştır. 2004 yılında, 4 kişilik hanelerin aylık açlık sınırı 182 YTL, aylık yoksulluk sınırı ise 429 YTL olarak hesaplanmıştır. Genel olarak, 2001 krizinden sonra artan yoksul insanların sayısı alınan önlemlerle azaltılmaya çalışılmaktadır. 2002 yılından 2004 yılına gelindiğinde, yoksul insanların sayısında yıllar itibariyle tedrici bir azalma söz konusudur. Kırsal yerleşim yerlerinde yaşayanlarda yoksulluk

oranı %39.97 iken kentsel yerlerde yaşayanların yoksulluk oranı %16.57'dir (TÜİK, 2006).

5. Mikrofinans

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de değişik modellerle yoksulluğa çareler aranmaktadır. Son yıllarda gündeme gelen ve başarılı sonuçları nedeniyle finansal piyasalarda büyüme kaydeden mikrofinans kuruluşları Türkiye'de de ilgi odağı olmaya başlamıştır.

Herkes gibi, yoksul insanlar da finansal hizmetlere her zaman ihtiyaç duyar. İş olanaklarından yararlanmak, ev tamiratları için ödeme yapmak ve okul harçları gibi mevsimsel harcamaları karşılamak için para biriktirirler ve borç para alırlar (MFT, 2006). Ancak, yoksul insanların finansal sisteme ulaşip gereksinim duydukları kaynağı elde etmeleri oldukça sınırlı olmaktadır. Özellikle nüfusun en yoksul olarak adlandırılan kesiminin finansal hizmetlerden yararlanmaları neredeyse imkânsızdır. Bu durum, onların bu kaynağı sağlamak için tefeciler gibi gayri resmi finansal sektörlere başvurmalarına neden olarak, bu insanların borçlarını geri ödeme zamanlarında çok yüksek faiz oranlarıyla mücadele etmelerine neden olmaktadır. Böylece yoksul insanlar, içinde buldukları yoksulluktan kurtulamamakta hatta daha da kötü yaşam koşullarına düşmektedirler. Hükümetlerin yoksullukla mücadele konusunda benimsedikleri ekonomik ve kültürel gelişme politikaları ise bu kısır döngü içerisinde etkilerini yitirmekte ve böylece bu politikaların genişlemesi ve sürekliliği sağlanamamaktadır.

Yoksullukla mücadele, tüm dünyada önüne geçilmesi hedeflenen ekonomik ve sosyal bir sorundur. Hükümetler yoksul insanlara ihtiyaç duydukları finansal kaynağı sağlamak amacıyla ilk başlarda ekonomik ve kültürel politika ve programları devreye sokmuşlardır. Bu politika ve programlar, sübvansiyonlu kredi niteliğinde olup, belirli grupları ve belirli üretim faaliyetlerini bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Ancak, genelde gruplara ve belirlenen amaçlara ulaşmada başarısız olunmuş ve finansal kay-

naklara geniş katılımlı ve sürekli bir giriş sağlanamamıştır (Burritt, 2003:9).

Hükümet destekli finansal hizmetler aracılığıyla yoksul insanlara ulaşma çabalarının başarısızlığının ardından mikro ve küçük girişimlere küçük miktarlarda kredilerin sunulması amaçlanmıştır. Bu hareket, finansal ve finansal olmayan hizmetlerdeki yeni teknolojilerle yoksul hane halklarına ulaşmayı amaçlayan sivil toplum örgütleri tarafından yürütülmüştür. Sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri genellikle yasal finansal sektör çerçevesinde olmamıştır. Ancak elde edilen başarılar, yoksul insanların da içerisinde karlılık ve büyümeyi barındıran bir finansal pazar olabileceğini göstermiş ve resmi finans sektörünün ilgisini bu alana yoğunlaştırmasını sağlamıştır (Burritt, 2003:9).

2000'li yıllarda dünyanın 111 ülkesinde çeşitli sivil toplum örgütleri, yatırım şirketleri, bankacılık işlemleri dışında faaliyet gösteren finans kurumları, uzman mikrofinans bankaları, ticari bankalar, kredi birlikleri, tarım ve kredi kooperatifleri, leasing şirketleri ve sigorta şirketleri gibi birçok kurum yoksul insanlara finansal hizmet sağlayarak onların içinde buldukları konumdan daha iyi bir konuma getirilmesi faaliyetlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirmektedir (Akgül, 2006). Sunulan bu finansal kredi hizmetine mikrofinans adı verilmektedir.

Mikrofinans, iş yapma fikri olup gelir getirici bir faaliyette bulunmak üzere, küçük bir başlangıç sermayesine ihtiyacı olan ancak ihtiyaç duyduğu bu sermayeyi klasik yollarla elde edemeyen yoksul insanlara kredi imkânı verilmesidir (Akgül, 2005). Yoksulluk içinde yaşayan insanlar, diğer herkes gibi, işlerini yürütmek, mal-varlığı sahibi olmak, tüketimlerini dengelemek ve risklere karşı kendilerini koruma altına almak için değişik finansal araçlara ihtiyaç duyarlar. Yoksul insanlar tarafından ihtiyaç duyulan finansal hizmetler işletme sermayesi kredilerini, tüketici kredilerini, tasarrufları, emekliliği, sigortayı ve para transfer hizmetlerini kapsamaktadır (MFT, 2006).

Mikrofinans fikri, 1970'lerin ortalarında o zamanlar Bangladeş'in Çittagong Ü-

niversitesi'nde bir ekonomi profesörü olan Mohammad Yunus tarafından geliştirilmiştir. Yunus, 1974 yılında Çittagong Üniversitesi'nin yakınlarında bulunan bir köydeki yoksul insanlar üzerinde bir araştırma yapmıştır. Araştırması sırasında yoksul insanların kişisel becerileriyle oldukça iyi işler yaptıklarını görmüştür. Ancak bu insanlar, teminat eksiklikleri nedeniyle ticari bankalardan uygun faiz oranlarıyla kredi alamıyorlardı. Bu durum onlara, üretim yapıp geçimlerini sağlamak için çok yüksek faiz oranlarıyla tefecilerden borç almaktan başka seçenek bırakmıyordu. Genellikle akşamdan tefeciden borç alıp, ertesi akşama kadar ürünlerini üretip, bu ürünleri çok küçük bir kâr marjı ile ancak bir sonraki günün bir ya da iki öğün yemeğini karşılayabilecek bir kar marjı ile aynı tefeciye satarak borçlarını geri ödüyorlardı. Ancak bu durum bir kısır döngüye sebep oluyordu. Yoksul insanlar kendilerini geçindirip birikim yapabilecekleri fikir ve becerilere sahiplerdi fakat tefecilerden aldıkları kabul edilebilir bir maliyete ve geri ödeme sistemine sahip olmayan borç nedeniyle kendilerini tek finansman kaynağı ve tek alıcı zorunluluğu içerisine düşmüş halde buluyorlardı. Bu durum ise onların geçimlerini sağlamalarını ve birikim yaparak sermaye oluşturmalarını önliyordu (Yunus, 2003:17-20). Sonuç olarak Yunus, yoksul insanların yoksul olma sebebinin aslında sanıldığı gibi eğitimsiz ya da cahil olmaları değil sermayelerini ellerinde tutamamaları olduğu sonucuna ulaşmıştır (Yunus, 2003:272).

Yunus, 1974 yılında araştırmasını yapmış olduğu köyde bir pilot uygulama başlatarak yoksul insanlara yönelik ilk mikrokredi deneyimini gerçekleştirmiştir. Yüksek geri ödeme oranıyla cesaretlenen Yunus, Grameen Bank'ı kurmuş ve daha yüksek meblağlardaki kredi uygulamalarını başlatmıştır. Sadece Grameen Bank bugün yaklaşık 2 Milyon yoksul insana kredi vermektedir. Grameen Bank'ın bu başarıları mikrokredi kavramının gelişmiş-gelişmekte olan ülke ayrımı yapmaksızın tüm dünyada ilgi uyandırmasına ve bu tür kredileri sağlayan Mikrofinans Kuruluşları (MFK)'nın

artmasına yol açmıştır (Abbink, Irlenbusch and Renner, 2006:1).

6. Mikrofinans Kuruluşları ve Geleneksel Bankacılık

1980'li ve 1990'lı yıllarda, dünya çapında mikrokredi programları farklı metodolojiler üzerinde gelişmiş ve yoksul insanlara finansman sağlamak konusunda geleneksel düşünceye karşı çıkmışlardır. İlk olarak, özellikle kadınlar olmak üzere yoksul insanların daha etkin programlar içinde mükemmel geri ödeme oranlarının olduğu ve hatta bu oranların gelişmekte olan pek çok ülkenin resmi finans sektörlerindeki oranlardan çok daha iyi olduğu ortaya çıkmıştır. İkinci olarak yoksul insanların masraflarını karşılamak üzere mikrofinans kuruluşları (MFK'lar) tarafından uygulanan faiz oranlarını ödeme konusunda daha istekli ve daha yetenekli oldukları ortaya çıkmıştır. Bu iki özellik – yüksek geri ödeme oranı ve maliyeti karşılayan faiz oranları – bazı MFK'ların uzun dönemli sürdürülebilirliğe ulaşmalarını ve fazla sayıda müşteriye sahip olmalarını sağlamıştır (MFT, 2006).

Mikrofinans kuruluşları, öncelikli amacı mikrofinansal aracılık faaliyetlerini yerine getirmek olan resmi işletmeler olarak tanımlanmaktadır (Christen, Lyman ve Rosenberg, 2003:6).

MFK'ların yoksul insanlara kredi sağlama işlemleri geleneksel bankacılık uygulamalarından farklıdır. Bu farklılık şu şekilde özetlenebilir (Akgül, 2006; Yunus, 2003):

Bu farklılığın başlıca nedeni, ulaşılmak istenilen müşteri portföyüdür. Geleneksel bankacılık faaliyetlerinin ulaşmak istediği müşteri kitlesi yoksulluk sınırının üzerindeki kimselerdir. Bu kimseler de genellikle belirli bir sermayeye sahiptir. Bu nedenle geleneksel bankacılık sisteminde bir kişinin kredi alabilmesi, bu kredi için göstereceği teminata göre belirlenmektedir. MFK'ların ulaşmak istediği müşteri kitlesi ise yoksulluk sınırının altındaki kesimdir. Yoksul insanların da böyle bir teminat gösterebilmeleri ya imkânsızdır ya da böyle bir teminatı göstererek sahip oldukları

belki de tek varlıklarını kaybetme riskini üstlenmek istemezler. Bu nedenle MFK'lar için teminat; kişilerin fikir, beceri, istek ve potansiyelleridir (Akgül, 2006; Yunus, 2003).

Geleneksel bankacılık sisteminde çoğunlukla müşteri kredi almak için şubeye gelerek başvuruda bulunur. MFK'lar ise, sundukları kredi hizmetlerini yoksul insanların işyerlerine veya evlerine giderek yüz yüze görüşmelerle anlatıp, onlara bu hizmetlerden yararlanmaları için teklifte bulunarak sunmaktadırlar (Akgül, 2006; Yunus, 2003).

Bir diğer fark ise; kar amacının önceliğinden kaynaklanmaktadır. Geleneksel bankacılıkta kar elde etmek öncelikli amaçtır. Eğer bir müşteri kredisini ödeyememe durumuna düşerse, banka adli yollara başvurarak müşteriyi cezalandırma yoluna gidecektir. MFK'lar içinse öncelikli amaç kar elde etmek değildir. Müşterinin krediyi geri ödemesinde bir sorun yaşanırsa, adli süreç başlatılmamaktadır. Böyle bir sorunla karşılaşıldığında kredi yeniden yapılandırılarak müşterinin ödeyebileceği yeni bir ödeme planı oluşturulur. Ayrıca, geleneksel bankacılık sisteminde ödenme durumuna düşen krediye faiz tahakkuku devam ederken; ödenmeyen mikrokredilerde faiz tahakkuku kredinin belirli bir oranını aşamaz (Akgül, 2006; Yunus, 2003).

Görüldüğü gibi geleneksel bankalar ve MFK'lar arasında büyük farklar vardır. Geleneksel bankaların bu yapısı onların yoksulluk sınırının altındaki insanlara ulaşmalarına engel olmaktadır. Zaten MFK'lar, geleneksel bankaların ulaşamadığı yoksul kesime ulaşmak için bir çözüm arayışı sonucunda ortaya çıkmıştır.

Ancak geleneksel bankacılığın bu yapısına rağmen yoksullukla mücadelede en büyük görev yine onlara düşmektedir. Bu görev, özellikle mikrokredilerin finansman ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

Geleneksel Bankaların Mikrofinans Sektörüne Giriş Yolları: Geleneksel bankalar, mevcut müşteri portföylelerini terk etmeden yoksul insanlara mikrokredi hizmetleri verebilirler. Bu hizmeti verebilmeleri için doğrudan ya da dolaylı

olarak seçeneklere sahiptir. Bu seçenekler şu şekilde sıralanabilir (Isern and Porteous, 2005:3-7; Şensoy, 2006:8-14):

Doğrudan Hizmet Sunulması: Bunlardan birisi banka içerisinde "Dâhili Birim Oluşturulması"dır. Bu yöntemle mikrofinans hizmeti geleneksel banka hizmetlerine dâhil edilebilir. İkinci yöntem ise geleneksel bankanın ayrı bir tüzel kişiliğe sahip "uzman finans kurumu" oluşturmaktır (Isern and Porteous, 2005:3-7; Şensoy, 2006:8-14).

Dolaylı Hizmet Sunumu: Bu yöntem, MFK'lara değişik hizmetlerin sağlanması yoluyla olur. Birincisi; hizmetlerin dışarıdan alınmasıdır. MFK, aldığı hizmet karşılığında ücret ya da faiz ödemeyi kabul eder. MFK'lara altyapı ve sistem sağlanması ise diğer hizmetler olarak bilinmektedir (Isern and Porteous, 2005:3-7; Şensoy, 2006:8-14).

7. Mikrofinans Sisteminin İşleyişi

Mikrofinans resmi finansal sistem tarafından dışlanmış kimselere geniş bir aralıkta finansal hizmet sağlamaktadır. Sistemin yoksul insanları dışlamasının temelinde sadece yoksul insanların servet sahibi olmamaları yatmamaktadır. Ayrıca, sosyo-kültürel yönden ayrımcılık ve cinsiyet ayrımı da bu dışlanmada etkenlerindedir. Mikrofinans kredi teknolojileri, geleneksel bankaların varlığa dayalı teminata gereksinimli yoksul insanları dışlayıcı teknolojilerinin aksine; müşterilerin karakterlerinin, nakit akışlarının ve bir krediyi geri ödemeye olan bağlılıklarının analizi sonucunda geliştirilmiştir (Burritt, 2003:9).

Dünyada mikrofinans uygulamalarının birçok şekli olmakla birlikte, en yaygın olan sistem Grameen Sistemi'dir. Bu sisteme göre; mikrofinans kuruluşuna kredi almak üzere başvuran bir müşteri, geleneksel bankacılıkta olduğu gibi uzun ve masraflı bürokratik bir süreçten geçmez. Müşterinin kredi alabilmesi için gerekli olan iki şart vardır. Birincisi; müşteri bu krediyle gelir getirecek bir iş fikrine sahip olmalıdır. İkincisi ise; mikrokredi kullanmak isteyen müşteri aralarında akrabalık bağı olmamak şartıyla yaşadığı köy veya

mahalleden en az beş kişilik bir gruba dahil olarak, bu grupla birlikte kısa süreli bir eğitimden geçecektir. Grup içindeki eşyım, grup üyeleri tarafından seçimle belirlenen bir başkan ve bir sekreter aracılığıyla sağlanmaktadır. Eğer kişi eğitimi bittiğinde yapılacak sınavdan başarılı olursa kredi almak için gerekli olan şartları sağlamış olacaktır. Müşteri daha önce mikrokredi kullanmışsa gelir getirmeyen fakat yaşam standardında iyileşme gösterecek bir etkinlik için de kredi başvurusunda bulunabilir. Bu durumda MFK tarafından müşterinin bu krediyi almasıyla hayat standardında bir gelişmenin olup olmayacağı ve müşterinin bu krediyi öderken bir sıkıntıyla karşılaşma olasılığı araştırılır ve mikrokredi için olumlu ya da olumsuz bir karar verilir (Yunus, 2003).

Belirtmek gerekir ki, dünya genelinde mikrokredi uygulamalarının tamamı grup kredisi şeklinde değildir. Ayrıca bireysel kredi hizmetleri ve kişilerin çocuklarının eğitimi, sağlık, iş ve gıda gibi acil destek almak zorunda olduğu durumlarda başvurabilecekleri ihtiyaç kredisi hizmetleri de vardır. Ancak uygulamada en çok grup kredilerine başvurulmaktadır (Korkmaz vd., 2003:94).

Dünya genelinde mikrokrediler genellikle bir yıl sürelidir ve faiz oranları %20-30 arasındadır. Geri ödeme ise kredi alındıktan bir hafta sonra başlar ve haftalık eşit taksitler şeklinde yapılır. Elli hafta boyunca geri ödemeler haftada %2 ve faiz ödemeleri %2 tutarındadır. Tahsilâtlar, bir mikrofinans çalışanı tarafından müşterilerin işyerlerinde ya da evlerinde yapılır (Yunus, 2003). Sistem, müşterilere güven unsuruna dayalıdır. Herhangi bir nedenle bir müşterinin geri ödemelerinde aksaklıkla karşılaşıldığında kesinlikle adli önlemlere başvurulmaz. Bunun yerine kredi müşterisinin ödeme planı yeniden yapılır (Akgül, 2006). Kredinin geri ödeme süreci boyunca müşteriler grup halinde mikrofinans kuruluşun verdiği eğitimlere katılmaya devam ederler.

Mikrofinans kuruluşları özellikle yoksul kadınlara kredi vermeyi amaçlar. Gramen Bank'ın deneyimlerine göre, çaresiz kadınların kendi kendilerine yardım süre-

cine erkeklerden daha çabuk ve daha iyi uyum sağlayabildikleri ve daha yüksek performans sergiledikleri görülmüştür. Yunus (2003)'a göre, yoksul kadınlar daha ileriye görebilmekte ve en çok acı çeken kendileri olduğundan, yoksulluktan kurtulmak için daha çok çaba harcamaktadırlar. Çaresiz bir anne gelir sağlamaya başladığında, düşleri mutlaka çocukları üzerine odaklanmıştır. Genelde annenin gelirinde birinci öncelik sırası çocuklarıdır. Kadının ikinci önceliği ise evdir. Birkaç araç gereç almak, daha sağlam bir ev yapmak ve ailenin yaşam koşullarını iyileştirmek ister.

8. Mikrokredi Faiz Oranları

Yoksul insanlara finansal hizmetler vermek, özellikle ilgili işlemlerin büyüklüğüne kıyasla oldukça pahalıdır. Bu yüzden, mikrokredi kuruluşlarının sağladığı krediler, ticari banka kredilerine oranla daha yüksek faizlidir. Bu durum, küçük miktarlardaki birçok krediden oluşan bir kredi portföyünü yönetmenin maliyetinden kaynaklanır (Ocampo, Derviş and Weingarten, 2006:37).

Geleneksel bankacılık anlayışının küçük kredilere olumlu bakmalarının en önemli sebeplerinden birisi de yüksek kredi maliyetleridir. Örneğin, 100 \$'lık bir kredi, 2.000 \$'lık bir kredi kadar personel ve kaynak gerektirir. Bu gereksinim ise, birim işlem başına kredi maliyetini artırır. Kredi memurlarının müşterinin evini veya işyerini ziyaret etmeleri, müşterinin ailesiyle ve referans gösterdiği kişilerle görüşmeler yaparak müşterinin kredibilitesini değerlendirmeleri ve geri ödeme kültürünü desteklemek amacıyla yönelik takip ziyaretleri yapmaları gerekir. Böylece, bir mikrokredi açmanın maliyeti kolaylıkla 25 \$ olabilir. Bu rakam mutlak değeri açısından makul gözükse de ancak aynı zamanda kredi meblağının yüzde 25'i gibi yüksek bir oranı temsil etmektedir (TBB, 2003). MFK'ların diğer maliyetleri ve kuruluşun sürdürülebilirliğini sağlamak için belirli bir kar yüzdesini krediye yansıttığı hesaba katıldığında; mikrokrediler için geleneksel banka kredilerine oranla daha yüksek bir faiz oranı uygulaması söz konusu olmaktadır.

Ancak mikrokredilere yüksek faiz uygulanması akıllara yoksul insanların bu oranları nasıl karşılayacağı sorusunu getirmektedir. Bu konudaki bazı görüşler, mikrokredi kullanıcılarının, kredi maliyetlerinin tamamının yansıtılması sonucu oluşan yüksek faiz oranlı kredileri geri ödemeyeceğini savunmaktadır (Conning, 1999:53). Ancak müşteriler, mikrokredi faiz oranlarını, ticari veya ailevi masraflarıyla, gelir akışlarıyla ve tefecilik gibi gayri resmi finansal alternatiflerle karşılaştırdığında daha olumlu bir şekilde değerlendirir (Ruth, 2002:1). Çünkü genellikle yoksul insanların yaptığı ekonomik iş ve faaliyetlerin çoğunda işçilik getirisi oldukça düşüktür. Bu yüzden, likidite ve sermayeye erişim olanağı, yoksul insanların daha yüksek getiri elde etmelerine ya da ekonomik fırsatlardan istifade etmelerine olanak sağlayabilir. Bu tip yatırımların getirisi, çoğu durumda uygulanan faiz oranından daha yüksek olabilir (TBB, 2003).

Özellikle, ticaretle uğraşan yoksul bir girişimci, ticarete çok küçük bir miktarla atıldığından, yüksek sermayeli bir ticari işletmeye göre ek sermaye birimlerinden çok daha fazla fayda üretebilir. Hindistan, Kenya ve Filipinler'i kapsayan bir araştırma, mikro işletmelerin yatırımlarından elde ettikleri yıllık getirinin ortalama yüzde 117 ile 847 arasında değiştiğini ortaya çıkarmıştır. Ancak kişi, sermaye gereksinimini bazı ülkelerde faiz oranı günlük %20'yi bulan tefecilerden karşılarsa yatırımlarının getirisinin bu maliyeti karşılamak olası olduğu oldukça düşük olacaktır (Ruth, 2002:2). Bu yüzden, mikrokredi faiz oranları, yoksul insanların diğer kaynaklardan sağlayacakları kredilerin faizine oranla düşük olduğu sürece mikrokrediye olan talep de yüksek olacaktır (Ocampo, Derviş and Weingarten, 2006:38).

Ancak, mikrokredi faiz oranlarının bu denli yüksek olması, bazı kesimlerin mikrokredi faizlerinin sübvansiyonlarla karşılanmasının borç verenlerin ya da devletin bir görevi olduğunu ileri sürmelerine yol açmıştır. Ancak; böyle bir durumda faiz oranı sübvansiyonları piyasada bozulmaya neden olacağından ve rant peşinde koşanları bu kredileri talep etmeye teşvik

edeceğinden borç verenlerin veya devlet fonlarının uygunsuz bir şekilde kullanılması ortaya çıkacaktır (Ruth, 2002:1)

Mikrokredilerin faiz oranlarının sübvansiyonlarla desteklenmesi, mikrofinans kuruluşlarının bağımsızlık ve sürdürülebilirlik gibi iki önemli özelliğine de etkide bulunmaktadır. Finansal sürdürülebilirlik, mikrofinans kuruluşları için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle sermayeye ulaşmak için donör fonları yerine finansal piyasalardan kaynak sağlamak amaçlanmalıdır (Morduch, 2000:622). Ancak, faiz oranlarının sübvansiyonlarla desteklenmesi, mikrokredi programlarının, devlet yardımının devamlılığına bağımlı olmasına neden olacaktır. Devlet yardımına bağımlı bu tip kredi programları kendilerini bütçe kesintilerine karşı koruyabilmek için sürekli mücadele halinde olacak ve asıl amacı olan yoksullukla mücadeleye yeterince odaklanamayacaktır. Özellikle başka mikrokredi kuruluşları kredi verebileceklerini ve yüksek faiz oranlarıyla büyüyeceklerini ve bu yolla daha fazla sayıda müşteriye ulaşabileceklerini gösterdikleri takdirde, bu tip devlet yardımına bağımlı programlar sürdürülebilirlik özelliklerini kaybetme tehdidiyle karşılaşabileceklerdir (TBB, 2003).

Sübvansiyon edilmiş faiz oranları ile belirli nüfus gruplarını hedefleyen programlar genellikle düşük geri ödeme oranları, kurumsal ihtilaflar, sınırlı büyüme gibi sürdürülebilirliğe etkide bulunan sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca, müşteriler genellikle bu kredileri geri ödenmesi gerekmeyen bir seferlik "hediyeler" olarak görmektedir (Ruth, 2002:1).

9. Mikrofinans Kuruluşları ve

Finansal Kaynaklara Erişimi

Mikrofinans kuruluşları hedef müşterilerine kullanılabileceği kredi hacmini artırabilmek ve sürdürülebilir büyümelerini gerçekleştirebilmek için uzun vadeli fon ihtiyaçlarını finansal piyasalardan karşılamak için girişimlerini artırmaktadırlar. Özellikle mikrofinans kuruluşlarının son yıllarda ulusal ve uluslararası sermaye piyasası kaynaklarını kullanmaya başladıkları gözlemlenmektedir. Bu gelişim bilinen

sermaye piyasası araçlarının ihracısının değişmesinden başka bir şey değildir. İhracısının mikrofinans kuruluşu olması özellikle yatırımcıların yatırım kararlarında değişik soruları gündeme getirmektedir. Mikrofinans kuruluşları tahvil, hisse senedi ve menkulleştirme yoluyla sermaye piyasasından fon talep etmektedir (Think Microfinance, 2006).

Tahvil: Tahvil ihracı yoluyla uzun vadeli fon kaynağına erişim seçeneğinde yatırımcılar tahvilin kalitesi açısından devlet bankaları, hazine veya kalkınma bankaları gibi kuruluşlardan garanti beklemektedirler. Çünkü mikrofinans kuruluşları vermiş oldukları krediler karşılığında bir teminat istememektedirler. Son yıllarda mikrofinans kuruluşları uluslararası piyasalarda mikrokredileri karşılık göstererek tahvil ihracılarını artırmaktadırlar. Genel olarak mikrofinans kuruluşları tarafından ihraç edilen tahvillere yatırım yapan yatırımcılar tahvilleri vade sonuna kadar ellerinde tutmamakta tahvil piyasasında istedikleri zaman satışını yapabilmektedirler. Bundan dolayı bankalar da bu tür tahvillere yatırım yapmaktadırlar. Ancak özellikle bankalar mikrofinans kuruluşlarının tahvillerine aşırı yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Çünkü genellikle bu kuruluşlar kolaylıkla paraya dönüşecek varlıklara sahip olmadıkları gibi bir kredi derecesine de sahip olmamaktadırlar. Dolayısıyla daha çok güçlü finansal yapıya sahip büyük mikrofinans kuruluşlarının tahvillerine ilgi duyulmaktadır. Tahvil piyasasında gözlemlenen işlem hacimleri ise sığdır. Bu da mikrofinans kuruluşlarının ihraç edeceği tahvillere olan talebi azaltmaktadır (Think Microfinance, 2006).

Hisse Senedi: Mikrofinans kuruluşları hisse senedi ihracıyla fon temin etmeyi arzulamalarına rağmen bazı engellerle karşılaşmaktadırlar. Özellikle gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde faaliyette bulunan bu kuruluşlar hisse senetlerini halka arz yoluyla satmak istemelerine rağmen bu ülkelerde borsaların yeterince gelişmemiş veya hiç kurulmamış olmasından dolayı finansal kaynaklara ulaşmada önemli sorunlar yaşanmaktadır. Ayrıca mikrofinans kuruluşlarının kendi kurumsal yapı-

larından kaynaklanan eksiklerden dolayı uluslararası yatırımcılar açısından da cazip yatırım alanı olmamaktadır. Mikrofinans Hisse Senedi Fonları Konseyi'nin 2004 yılı raporuna göre dünya genelinde binlerce mikrofinans kuruluşu olmasına rağmen sadece 115'inin hisse senetlerine yatırım yapılabileceği saptanmıştır. Raporla belirtilen sayının bu kadar küçük olmasının değişik nedenleri vardır. Bunlar kısaca şu şekilde sıralanabilir: Özellikle yeni kurulan mikrofinans kuruluşlarının önemli bir kısmı kara geçmemiştir ve ne zaman arzu edilen karlara ulaşacağı kolayca hesaplanmamaktadır. Büyümelerini devam ettirme amacıyla elde edilen karlar işletmede dağıtılmayan karlar olarak bırakılmaktadır. Yatırımcılar açısından tahvil piyasasında olan likidite sorunu hisse senetlerinin ticareti için de geçerlidir. Mikrofinans kuruluşlarının birleşmeleri veya büyük işletmeler tarafından satın alınmaları çok sık rastlanılan ekonomik olaylar olmadığından likidite sorunu endişesi devam etmektedir. Ayrıca sosyal sorumluluk görüşü ile hareket eden yerel yatırımcı bulmak da oldukça zordur. Sosyal sorumluluk güdüsü ile hareket eden yatırımcının "sosyal finans" yatırımından ne kadar kar beklemesi gerektiği de tartışılan konulardandır. Uluslararası alanda sosyal sorumluluğu ön planda tutan yatırımcıların bir kısmı mikrofinans kuruluşlarının hisse senetlerine yatırım yaparken yerel yatırımcılarda aynı istek görülmemektedir (Think Microfinance, 2006).

Menkulleştirme: Menkulleştirme, mikrofinans kuruluşlarının son zamanlarda alternatif fon kaynaklarından biri olmuştur. Tahvil ihracına göre daha az aralıklarla kullanılan fon kaynağıdır. Diğer finansal kaynaklara erişimde karşılaşılan sorunlar menkulleştirmede de geçerlidir. Dolayısıyla menkulleştirme işlemini gerçekleştirecek olan bankerler yüksek ihraç maliyetine karşın düşük işlem hacmi nedeniyle menkulleştirmeye pek sıcak bakmamaktadırlar. Mikrofinans kuruluşlarının menkulleştirme yoluyla fon sağlayabilmesinin zorluğu, piyasasın sığ ve olgunluk aşamasında olmaması ve sınırlı sayıda yatırımcının bu tür finansal varlıklara ilgi duymasından kaynaklanmaktadır.

Mikrofinans kuruluşlarının sermaye piyasasından yüksek tutarlarda olmamasına rağmen fon temin etmeye başladığı gözlemlenmektedir. Temin edilen fonların önemli kısmının uluslararası yatırımcılardan sağlanması dolayısıyla döviz kuru riski de gündeme gelmektedir. Mikrofinans kuruluşları dış piyasalarda borçlanması durumunda yükümlülükleri yabancı para cinsinden olmakta fakat operasyonları kendi ülkelerinde olduğundan alacakları kendi ulusal paraları cinsinden olmaktadır. Bu da döviz kuru riskini gündeme getirmektedir. Döviz kuru riskinden korunmak için vadeli işlem ve opsiyon borsalarında işlem yapmak gerekmektedir. Ancak birçok gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkede türev piyasalar olmadığından döviz kuru riskinden korunma sağlanamamaktadır. Bu da mikrofinans kuruluşlarının finansal riskini artırmaktadır (Think Microfinance, 2006).

10. Dünya’da ve Türkiye’de Mikrofinans Uygulamaları ve Mikrofinans Hizmet Talebi

Mikrofinans uygulamalarının beklenenden daha iyi sonuçlar vermesi, yoksullukla mücadele veya ticari kar elde etmek isteyen kurum ve kuruluşların dikkatini çekerek bu uygulamaların tüm dünyada yaygınlaşmasını ve mikrofinans hizmetlerine olan talebin artmasını sağlamıştır. Bu süreçte sözü edilen yaygınlaşmayı ve talep artışını bir bütünlük içerisinde gerçekleştirmeyi amaç edinen ulusal ve uluslararası birlikler oluşturulmuştur. Bu birlikler, tüm dünyada yoksullukla mücadeleye ilişkin ortak bir anlayış ve dilin oluşumu için Dünya Bankası ve UNDP ile koordinasyon içerisinde hareket etmektedirler. Bu kuruluşlardan en önemlisi CGAP (En Yoksullara Yardım İçin Danışma Grubu)’dir. Dünya Bankası, CGAP aracılığıyla bağış yapanlar ve uluslararası finansal kuruluşlarla işbirliği içerisinde girerek finansal hizmetlerin aşırı yoksullara dahi götürülebilmesi için mikrofinans kuruluşlarının kapasitelerini geliştirmektedir (World Bank, 2006c). Bu doğrultuda konunun önemine ilişkin olarak, BM’nin “1959’dan bu yana geleneksel olarak her yıl küresel boyutta önemli konulara olan

ilgiyi artırmak ve teşvik etmek amacı ile ilan ettiği “uluslararası yıllar”dan biri 2005 Mikrokredi yılı olmuştur” (MFT, 2006). Böyle bir kararın arkasında yoksullukla mücadelede mikrofinans sisteminin başarısı yatmaktadır.

Mikrofinans sistemi içerisinde önemli yeri olan Microcredit Summit Campaign adlı birliğin temelleri 2-4 Şubat 1997 tarihleri arasında 137 ülkeden 2900’ün üzerinde katılımcıyla Washington’da gerçekleşen Mikrokredi Zirvesi (Microcredit Summit)’nde atılmıştır. Zirvede 2005 yılına kadar dünyadaki en yoksul 100 milyon aileye ve özellikle de bu ailelerin kadın üyelerine ulaşmayı amaçlayan 9 yıllık bir süre için bu kampanyanın oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda en başarılı mikrokredi uygulamalarının paylaşımı ve daha başarılı uygulamaların geliştirilmesi amacıyla çeşitli mikrokredi uygulayıcıları, eğitim kurumları, donör ajansları, uluslararası finansal kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri bir araya getirilmiştir (Microcredit Summit, 2006). Zirvede ayrıca dünyadaki 100 Milyon en yoksul aileye ulaşılması için 21,6 milyar dolara ihtiyaç olduğu ve bu miktarın sadece 2 milyar dolarının kredi kullananların tasarruflarıyla karşılanabileceğini hesaplanmıştır (GDRC, 2006).

Mikrokredi Summit Campaign tarafından 2005 yılında yayınlanan rapora göre, 31 Aralık 2004 itibariyle 3.164 mikrokredi kuruluşunun 92.270.289 müşteriye ulaştığı ve bu müşterilerin 66.614.871’inin en yoksul olarak nitelendirilen kesimden oldukları ve ilk kez mikrokredi kullandıkları belirtilmektedir. İlk kez kredi kullanan bu kesimin %83.5’ini (55.622.406 kişi) kadın müşteriler oluşturmaktadır. 2005 yılında, mikrokredi kuruluşlarının 781’i bir Kurumsal Eylem Planı (IAP)’na katılmışlardır. Bu kuruluşlar rapor edilen en yoksul müşterilerin %90’lık kısmı için bir hesap oluşturmuşlardır. Yapılan hesaplamada her ailenin beş kişiden oluştuğu varsayılarak 2004 yıl sonu itibariyle bu kuruluşların 66.6 milyon en yoksul aileye yani 333 milyon aile ferdine ulaştıkları belirtilmektedir (Microcredit Summit, 2005). Yine bu raporda günlük 1 dolar ve altındaki yoksul insan grubuna hizmet veren 3161 MFK’nın

%73'ünün (2321 kuruluş) 2.500 ve altında müşteriye, %16'sının 2.500-10.000 (515 kuruluş) arası müşteriye, %9'unun 10.000-100.000 (276 kuruluş) arası müşteriye, %2'sinin (49 kuruluş) 100.000 müşteriye hizmet verme kapasitesine sahip olduğu belirtilmektedir (UNITUS, 2006).

Başarılı mikrofinans uygulamalarından biri olan Bangladeş'te en yoksul kesimin sadece yüzde 4'ü herhangi bir kredi sisteminden faydalanmadan ekonomik olarak kendisini yoksulluk sınırının üstüne taşıyabilmektedir. Fakat Grameen Bankası'nın sunduğu krediden faydalanan bireylerin ve ailelerin yüzde 48'inin yoksulluk sınırının üstüne çıktıkları görülmüştür (GDRC, 2006).

Farklı bölgelerde sürdürülen mikrofinans programları, kadın müşterilerin kredi kullanımı konusundaki etkin rollerinin arttığını göstermektedir. Nepal'deki Kadınları Güçlendirme Programınca, program üyelerinin yüzde 68'inin, mal alışverişinde karar verme durumunda oldukları, kızlarını okula gönderdikleri, çocuklarının evlilikleri ve aile planlaması konularında söz sahibi oldukları ortaya konulmuştur (Littlefield, Morduch and Hashemi, 2003).

UNDP'nin Türkiye'de Batı, Güneydoğu, Kuzeydoğu ve Orta Anadolu'da yaşayan 388 hane halkı üzerinde yapmış olduğu araştırma, Türkiye nüfusunun %36'sının yani 5,7 milyon hanenin ekonomik açıdan hassas olduğunu ortaya koymuştur. Bu rakam, Türkiye'deki yoksulluğun azaltılması için hedeflenen grubu ifade etmektedir. Mikrofinans, Türkiye'de 2015 yılına kadar yoksulluğun ortadan kaldırılması için önerilen stratejilerden biridir. Ancak, Türkiye'deki mikrofinans sektörü halen gelişiminin ilk aşamalarında (Grossmann, 2006:1). Özellikle mikrofinans programlarının 1980'li yıllardan itibaren dünyanın birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkesinde başarılı bir şekilde uygulandığı dikkate alındığında, Türkiye'deki yoksullukla mücadele politika ve programlarının içinde mikrofinansın yer almasında geç kalındığı görülmektedir.

UNDP'nin araştırması, hane başına ayda ortalama 90 YTL'lik tasarruf potansiyeli olduğunu göstermektedir. Hedef kitle-

nin %21'lik (yaklaşık 1,197,000 hane halkının) bölümünün halihazırda bir bankada tasarrufu bulunmaktadır. %24'lük (yaklaşık 1,4 milyon hane halkı) kesim ise, kendilerine uygun ürünler sunulursa, tasarruflarını bankada biriktirmeyi isteyebileceklerini belirtmişlerdir (Grossmann, 2006:27). Dolayısıyla, Türkiye'deki ticari bankalar, bankalarında bulunan tasarrufları mikrokredi seçenekleriyle ilişkilendirdikleri taktirde kısa vadede 2,5 milyon hane halkına ulaşabilecekleri gözükmektedir.

Bankaların toplam mikrokredi potansiyelinin, hedef kitlenin %27'si (1,5 milyon kişi) olduğu tahmin edilmektedir. Bunların %12'lik bölümünü (684.000 kişi), üst üste kredi kullanmış hesap sahipleri, %15'lik bölümünü (855.000 kişi) ise uygun ürünler sunulduğu takdirde banka kredisi isteyebilecek potansiyel yeni kredi kullanıcıları oluşturmaktadır. Hedef kitlenin %3'lük bölümünü (171.000 kişi) bankaların çalışmak istemediği kişiler, %31'lik bölümünü (1.767.000 kişi) hiç borçlanmayan kişiler, %39'luk bölümünü (2.223.000 kişi) ise borçlanmakla birlikte henüz bankalardan kredi kullanmamış kişiler oluşturmaktadır (Grossmann, 2006:31).

Türkiye'de mikrofinans fikri kamuoyunda yeni gelişen bir kavramdır ve kredilerin neredeyse tamamı devlet bankalarınca sağlanmaktadır. 2002 Haziran sonunda Halk Bankası, TESK'e kayıtlı yaklaşık 130.000 mikro ve küçük işletmeye kredi sağlamıştır. Ödenmemiş kredilerin ortalaması yaklaşık 1630 \$'dır. Kredi alan bu işletmelerin resmi sektöre kayıtlı olmaları ve teminat talebini karşılamaları, bu bankaların yoksul insanlara oranla maddi yönden daha iyi durumda olanların bulunduğu bir pazarı hedeflediğini göstermektedir. Ayrıca bu kredilerin tamamı erkeklere verilmiştir. Ziraat Bankası ise, tarım sektöründeki yaklaşık 2 milyon müşteriye kredi sağlamaktadır. Bu kredilerin %50'den fazlasını geri ödenmeyen ya da yeniden yapılandırılan krediler oluşturmaktadır (Burritt, 2003:28).

Sivil toplum içerisinde, sınırlı sayıda örgüt kredi sağlamaktadır. 2002 yılında, Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı

(KEDV), Türkiye'deki ilk mikrofinans kuruluşu olan Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi'ni kurmuştur. Maya, 2002 yılında Kocaeli'de 200 Kadın Müşteriye 55 Bin YTL tutarında kredi sağlayarak Türkiye'de en yoksul insanlara yönelik ilk mikrokredi projesini başlatmıştır. Verilen ilk mikrokredilerin tutarı 30 \$ ile 300 \$ aralığında olmuş ve %100'lük bir geri dönüş oranı sağlanmıştır (Burritt, 2003:28-31).

31 Haziran 2004 yılı itibarıyla KEDV'in vermiş olduğu toplam mikrokredi sayısı 1350 olup bu kredilerin gecikme oranı %1'dir. Mikrokredilerin toplam tutarı 960 Bin YTL olup ortalama kredi tutarı 760 YTL'dir. Kredilerin %56'sı ticari sektörde, %40'ı üretim sektöründe ve %4'ü hizmet sektörüne aktarılmıştır. Kredilerin müşterilerinin %72'si işyeri olarak evini, %25'i bir dükkanı ve %3'ü tezgahları kullanmıştır. Kredilerin işkolu bazında dağılımına bakıldığında; %25 el işi/dantel, %23 tuhafiyeye malzemesi üretim ve satışı, %20 kozmetik ve temizlik malzemeleri, %10 terzilik ve %5 takı ve hediyelik eşya üretim ve satışı şeklinde bir dağılım görülmektedir (KEDV, 2006). Maya, 2006 yılında İstanbul, İzmit, Düzce ve Adapazarı'ndaki 8000 yoksul kadın müşteriye 1.1 Milyon Dolar tutarında mikrokredi sağlamayı hedeflemektedir (Burritt, 2003:32).

Türkiye'deki mikrofinans programlarına bir yenisi 11 Haziran 2003 yılında, Türkiye İsrâfi Önleme Vakfı, Diyarbakır Valiliği ve Grameen Trust'ın işbirliği ile Diyarbakır'da başlatılan "Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi (TGMP)" ile dâhil olmuştur.

Bu projeye ulaşılması hedeflenen kitleyi sırasıyla yoksul kadınlar, işsiz gençler, işsiz yaşlılar, özürlüler ve gaziler, küçük ölçekli çiftçiler, sokaktaki sahipsiz çocuklar, çocuklarını Çocuk Esirgeme Kurumu'na vermek mecburiyetinde kalan aileler, top-raksız köylüler ve orman köylüleri oluşturmaktadır (Akgül, 2006).

2006 yılı itibarıyla Diyarbakır'daki 3.600 aşırı yoksul kadına (aileleri ile birlikte 25.000 kişi), haftalık geri ödemelerle, yıllık 500 YTL ile 3.000 YTL arasında olmak üzere 4.250.000 YTL kredi verilmiştir. Ayrıca Van'da 170 ve Şanlıurfa'da 100 kişi-

ye kredi verilerek bu illerde de mik-rokredi uygulamaları başlatılmıştır. Proje ayrıca, Ankara Valiliği ile yapılan ortak bir çalışma ile Ankara'nın Mamak ilçesinde de faaliyete geçmiştir. Siirt ve Batman illeri de proje kapsamında hedef bölgeler olarak belirlenmiştir (Hürriyet Gazetesi, 27 Ekim 2006).

Türkiye'de mikrokredi sisteminden yararlananların bu kredileri yaklaşık 70 farklı işte değerlendirdikleri ve kredilerden, vadesi gelenlerinin geri dönüş oranı %100 olduğu rapor edilmiştir. Verilen kredilerin miktarı, sermaye birikimi merdiveni yaklaşımıyla her yıl artırılmaktadır (Akgül, 2006).

1683 kredi müşterisi üzerinde yapılan etki araştırmaları; hane halkı seviyesinde, mikrokredilerin aile içinde gelir artışı, sermaye birikimi yanında gelişen tüketim, tasarruf ve daha iyi eğitim imkânı sağladığı görülmektedir. Araştırmalar, mikrokredi-den faydalanan hane halkı gelirinde %25 ile %75 arasında bir artış sağlandığını göstermiştir (Akgül, 2005).

2006 yılı içinde verilecek mikrokreditinin üst sınırı 3.000 YTL olarak belirlenmiştir. Kredi olarak alınan miktar, gösterilen başarı ve işin gelecekteki potansiyeli de dikkate alınarak, her yıl artırılmaktadır (Akgül, 2006).

Mikrokredi uygulamalarında elde edilen başarılar sonucunda, "Türkiye'de Mikrofinans Kuruluşları Kurulması Hakkında Kanun Teklifi" TBMM'ye verilmiştir. Bu girişim, Türkiye'de Grameen Bank benzeri bir "Fakir Bank" kurulması için bir adımı teşkil etmektedir. Bu banka aracılığıyla Türkiye'deki 19 milyon yoksul insana mikrofinans hizmetlerinin sağlanması amaçlanmaktadır (Hürriyet Gazetesi, 27 Ekim 2006).

Sonuç

Dünya genelinde milyarlarca insanın yoksulluk sınırlarında yaşamlarını devam ettirmeleri bu sorunun çözüm yollarını gündeme getirmiştir. 1970'li yıllarda Mohammad Yunus ile Bangladeş'te başlayan mikrokredi uygulaması yoksullukla mücadelede başarılı alternatiflerden biri olmuş-

tur. Sistemin başarısı ilgililerin dikkatini çekmiş ve 2006 yılı Nobel Barış Ödülü Mohammad Yunus ve Grameen Bank'a verilmiştir.

Mikrokredi veren kuruluşların çoğalması mikrofinans kuruluşlarını ortaya çıkarmıştır. Bu kuruluşların sayısı hızla artmaktadır.

Devlet kaynaklı yardımlar; hibeler, işsizlik sigortası ve nakit gelir desteği gibi yararlanan kimseleri toplum içerisinde pasif birer tüketici haline getiren bir yapıdadır. Bu nedenle bir fikri olan ve bu fikri gerçekleştirmek için gerekli olan sermayeye ulaşamayan yoksul insanların içinde buldukları yoksulluktan çıkmak için çalışma potansiyelleri olduğu halde; hibe, işsizlik sigortası, nakit gelir desteği gibi yardımlara başvurmalarına ve toplum içerisinde pasif birer tüketici konumuna düşmelerine sebep olmaktadır. Bu durum aynı zamanda hibe türü yardımlara asıl ihtiyacı olan yaşlı, çocuk, engelli, hasta vb. yoksullara yeterince yardımın yapılmasını da dolaylı yoldan olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu açıdan mikrofinans diğer yardım programlarında olduğu gibi yoksul insanları pasif birer tüketici konumuna düşürmemesi ve onlara kendi kendilerine sürekliliği olan bir yardımı yapabilmelerini vaat eden bir yoksullukla mücadele yaklaşımıdır.

Mikrofinans kuruluşları ağırlıklı olarak sosyal içerikli aynı zamanda verimli ekonomik birimlerdir. Bu özelliklerinden dolayı diğer sosyal içerikli kuruluşlardan ayrılmaktadırlar. Zarar etmeden büyüme hedeflerini gerçekleştiren finansal piyasalardaki fon olanaklarına erişme çabasında bulunan uluslararası alanda faaliyette bulunan bu hizmet işletmeleri önceki örneklerinden ayrılmaktadır.

Mikrofinans kuruluşlarının sermaye piyasası yoluyla fon kaynaklarına erişebilmesi için sermaye piyasalarının derinliğini artırmak ve yeterli sayıda yatırımcı bulabilmek için bölgesel borsalara ağırlık verilmeli, özellikle menkulleştirme yoluyla finansal kaynakların büyütülerek daha fazla mikrokredi imkânı yaratılmalıdır.

Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoksullukla mücadelede önemli

bir fonksiyonu yerine getiren mikrofinans kuruluşlarının Türkiye'de de faaliyetlerini artırması gerekmektedir. Ayrıca yoksullukla mücadele alanına ilgi duyan tarafların bu konuda çalışmalara ilgi duyması ve sistemi geliştirmeye yönelik araştırmalar yapması büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Abbink K., Irlenbusch B. and Renner E.; 2006, "Group Size and Social Ties in Microfinance Institutions," *Economic Inquiry Advance Access*.

Akgül, Aziz; 2005, "Türkiye'de Mikro Kredi Uygulaması," Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA), Ankara.

Akgül, Aziz; 2006, "Mikro Kredi Uygulamasında 3000'den Fazla Üyeye Kredi Verildi," Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA), Ankara.

Aktan, Coşkun Can; 2002, "Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri," Hak-İş Konfederasyonu Yay., Ankara.

Buğra, Ayşe ve Sınmazdemir, Tolga S.; 2002, "Yoksullukla Mücadelede İnsani ve Etkin Bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği," Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Araştırma Raporu, İstanbul.

Burritt, Kiendel; 2003, "Microfinance in Turkey: A Sector Assessment Report," United Nations Development Programme (UNDP) Publications, No:2, Turkey.

Christen, R.P., Lyman, T.R. and Rosenberg, R.; 2003, "Microfinance Consensus Guide-line," USA.

Conning, Jonathan; 1999, "Outreach, Sustainability and Leverage in Monitored and Peer-monitored Lending," *Journal of Development Economics*, Vol:60.

Dağdemir, Özcan; "Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu Ve Yoksulluğun Analizi: 1987-1994," C.C.Aktan (Ed.), *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını, 2002.

DPT; 2005, "Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2005," Ankara.

Littlefield E., Morduch J., Hashemi S.; 2003, "Is Microfinance an Effective Strategy to Reach the Millennium Development Goals?," *CGAP Focus Note*, January, No:24, Washington, DC.

Grosman, H; 2006, "Demand Study for Microfinance in Turkey: Results from a Field Survey," *Bankakademia International*, İstanbul.

Gündüz, Yılmaz A.; 2006, "Türkiye'de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme," E-

lektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:5, Sayı:16.

Güvemli, Oktay; 2006, "Devlet Borçlarının Yüksek Seviyesi, Gelir Dağılımındaki Bozukluğu Kalıcı Duruma Getirirken, Asayiş Suçlarında Büyük Artışlara Neden Oluyor," MUFAD Dergisi, Temmuz Sayısı, No:31, İstanbul.

Hürriyet Gazetesi, Sayfa 10, 27 Ekim 2006.

Isern, Jennifer and Porteous, David; 2005; "Commercial Banks and Microfinance: Evolving Models of Success," CGAP Focus Note, June, No:28, Washington, DC.

KEDV; 2006, "Rakamlarla Maya,".

<http://www.kedv.org.tr>

Korkmaz, E., Baloğlu, B., Sümer, K. K., Oktayer, N. ve Çak, M.; "Mikrokredi Modeli Yoluyla Yoksulluğun Azaltılması: İstanbul Örneği," İTO Yay., Yay No: 2004-2, İstanbul.

MFT; 2006, "Mikrofinansman Hakkında,"

<http://www.mikrofinanssturkiye.org/trMicrofinance.htm>

MFT; 2006, "Mikrofinansman Nedir?,"

<http://www.mikrofinanssturkiye.org/trMicrofinance.htm>

MFT; 2006, "Mikrofinansmanın Müşterileri Kimlerdir?,"

<http://www.mikrofinanssturkiye.org/trMfClients.htm>

MFT; 2006, "Mikrofinans İle İlgili Temel Veriler?,"

<http://www.mikrofinanssturkiye.org/trMfBasic.htm>

MFT; 2006, "Uluslararası Yıl Nedir?,"

<http://www.mikrofinanssturkiye.org/trIntYear.htm>

Microcredit Summit Campaign; 2006.

<http://www.microcreditsummit.org/aboutmicrocreditsummit.htm>

Morduch, Jonathan; 2000, "The Microfinance Schism," World Development, Vol:28, No:4, Great Britain.

Ocampo, J.A., Derviş, K. and Weingarten R.; 2006, "Building Inclusive Financial Sectors for Development," UN Publications, May, New York.

Ruth, P. Goodwin-Groen; 2002, "Making Sense of Microcredit Interest Rates," CGAP Donor Brief, No:6, September.

Sen, Amartya; Çev.: Yavuz Alogan; 2004, "Özgürlük ve Kalkınma," Ayrıntı Yay., İstanbul.

SYDGM; 2006, "Yoksulluk Nedir?,"

<http://www.yoksulluklamucadele.org/icerik.php?id=1, 12.08.2006>

Şensoy, Acar; 2006, "Commercial Banks and Microfinance in Turkey: "Banking the Unbankable," March.

<http://www.mikrofinanssturkiye.org/docs/commbanks.pdf, 02.11.2006>.

TBB; 2003, "Mikrofinans,".

<http://www.tbb.org.tr/turkce/konferans/Mikrofinans.doc, 08.08.2006>.

The Global Development Research Center (GDRC); 2006, "Microfact: Data Snapshots On Microfinance,".

<http://www.gdrc.org/icm/data/d-snapshot.html>

THINK Microfinance; 2006.

<http://www.thinkmicrofinance.org/category/securitization>

TÜİK; 2006, "2004 Yoksulluk Çalışması Sonuçları," Sayı:27.

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=228, 18.08.2006>

TÜİK; 2006, "Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Yoksulluk Oranları (2002-2003-2004),"

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=287, 18.08.2006

United Nations; 2000, "United Nations Millennium Declaration," 18.09.2000.

UNITUS; 2006, "Industry Problem: Supply Not Meeting Demand,".

http://www.unitus.com/sections/poverty/poverty_ip_main.asp#failing

Uzun, Meral Ayşe; 2003, Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:4, Sayı:2.

World Bank; 1990, "World Development Report 1997: Poverty," Oxford University Press, New York.

World Bank, 2005a, "Pro-Poor Growth in the 1990's: Lessons and Insights from 14 Countries, Communications Development Incorporated," Washington, DC.

Worldbank, 2005b, "World and Country Profiles,".

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0,,contentMDK:20535285~menuPK:1192694~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419,00.html>

World Bank, 2006a, "Measuring Poverty at The Global Level,".

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPOVERTY/0,,contentMDK:20153855~menuPK:373757~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:336992,00.html>

World Bank, 2006b, "Understanding Poverty,".

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPOVERTY/0,,contentMDK:20153855~menuPK:373757~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:336992,00.html>

Yunus, Muhammet; Çev.: Gülden Şen; 2003, "Yoksulluğun Olmadığı Bir Dünyaya Doğru," Doğan Kitap, İstanbul.

